

MARTYN RADY

HABSBURGOVCI

S. FRATER · CARNALIS · IO ·
ARTE · DIVAE · VIRG · PAPAE

JACOBVS · MINOR · EPVS · MARIA · CLEOPHA
HIEROSOLIMITANVS · VIRG · HAR · EVTAT
TERTERA · D

VZOSTUP A PAD SVETOVEJ VELMOCI

II · D · VI · IV · SVNS · SK · ION · EL · IOT · N · CON · SO

HABSBURGOVCI

MARTYN RADY

HABSBURGOVCI

VZOSTUP A PÁD
SVETOVEJ VEĽMOCI

slovar

Copyright © Martyn Rady 2020
Slovak edition © 2021 Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., Bratislava
Translation © 2021 Ema Draškabová, Peter Draškaba

Prvé slovenské vydanie
Z anglického originálu *Habsburgs: The Rise and Fall of a World Power*,
vydaného v roku 2020 vydavateľstvom Allen Lane,
preložili Ema Draškabová a Peter Draškaba.

Register Peter Draškaba
Obálka Oleg Kolomijec
Zodpovedná redaktorka Nataša Holinová
Editor Andrej Šútovec
Zalomenie Alias Press, s. r. o., Bratislava
Tlač FINIDR, s. r. o., Český Těšín

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto knihy nesmie byť reprodukováná ani šírená v akejkoľvek forme alebo akýmikoľvek prostriedkami, či už elektronickými, alebo mechanickými, vo forme fotokópií či nahrávok, respektíve prostredníctvom súčasného alebo budúceho informačného systému a podobne bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

Cena uvedená na obálke knihy je nezáväzným
odporúčením pre konečných predajcov.

ISBN 978-80-556-5395-2

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

www.slovart.sk

Howardovi a Mary

OBSAH

<i>Zoznam máp</i>	9
<i>Rodokmeň Habsburgovcov</i>	11
<i>Poznámka k názvom a menám</i>	17
Úvod Cisárska dvorská knižnica	19
1. kapitola Hrad Habsburg a „Fortinbrasova príležitosť“	29
2. kapitola Svätá rímska ríša a zlatý kráľ	39
3. kapitola Strata postavenia a falšovanie minulosti	49
4. kapitola Fridrich III.: Saturn a Mars	61
5. kapitola Maximilián a „farebne označení“ králi	73
6. kapitola Karol V.: Vládca sveta	85
7. kapitola Uhorsko, Čechy a protestantská výzva	99
8. kapitola Filip II.: Nový svet, náboženská opozícia a kráľovský incest	109
9. kapitola Don Juan a galéry pri Lepante	121
10. kapitola Rudolf II. a pražskí alchymisti	131
11. kapitola Triumf kacírov	141
12. kapitola Ferdinand II., Svätý dom a Čechy	151

Obsah

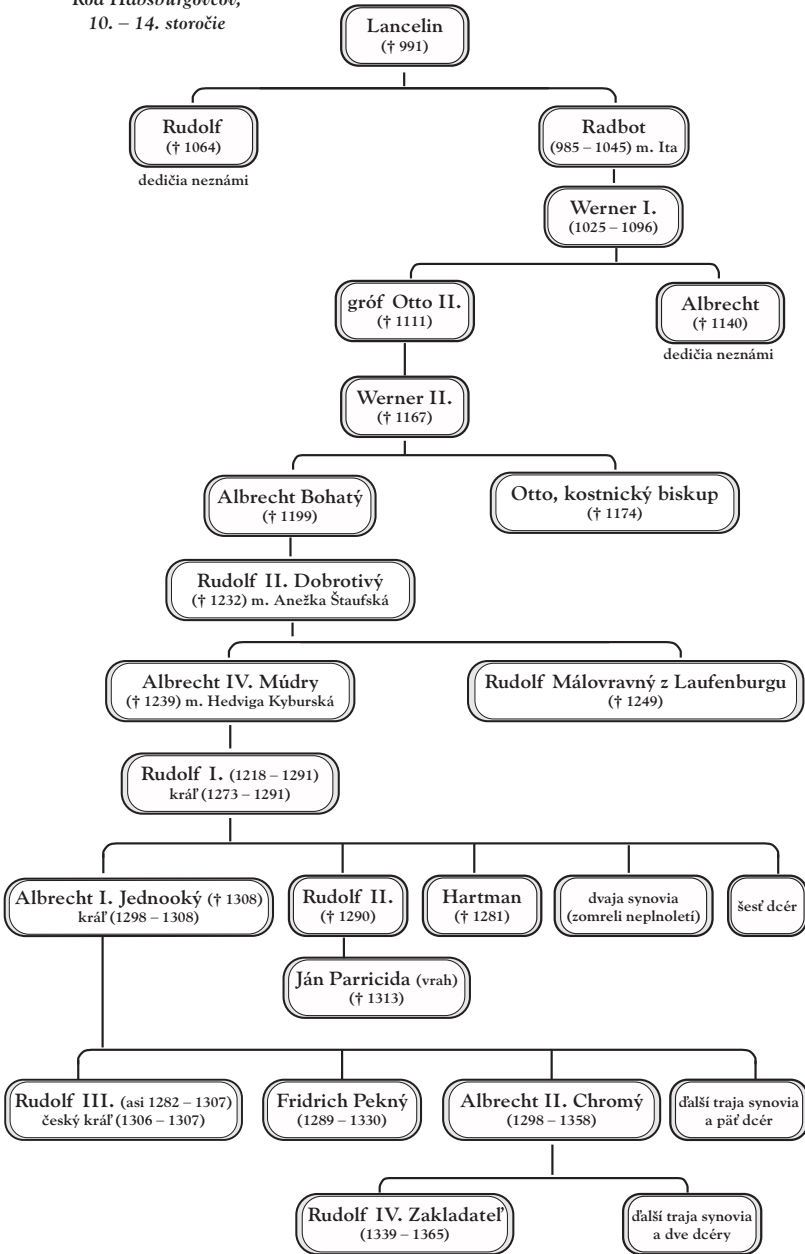
13. kapitola	Tridsať rokov „svetovej vojny“	163
14. kapitola	Zvláštna ríša a bitka pri Viedni	175
15. kapitola	Neviditeľní španielski vládcovia a smrť „počarovaného“ kráľa	187
16. kapitola	Baroková scéna	199
17. kapitola	Mária Terézia, mechanické stroje a byrokrati	209
18. kapitola	Obchodníci, botanici a slobodomurári	219
19. kapitola	Vampirizmus, osvietenstvo a revolúcia zhora	229
20. kapitola	Arcivojvodkyne a habsburské Nizozemsko	241
21. kapitola	Cenzori, jakobíni a <i>Čarovná flauta</i>	251
22. kapitola	Metternich a mapa Európy	263
23. kapitola	Von Neumannov denník a Radeckého pochod	277
24. kapitola	Ríša Františka Jozefa, Sisi a Uhorsko	289
25. kapitola	Maximilián, Mexiko a kráľovské úmrtia	303
26. kapitola	Politika nespokojnosti a jubileum v roku 1908	313
27. kapitola	Prieskumníci, židia a poznatky o svete	325
28. kapitola	Lovec a korisť: František Ferdinand	337
29. kapitola	Svetová vojna a zánik	349
	Záver	361
	<i>Podakovanie</i>	367
	<i>Zdroje ilustrácií</i>	369
	<i>Skratky</i>	371
	<i>Ďalšia literatúra</i>	373
	<i>Poznámky</i>	381
	<i>Register</i>	415

ZOZNAM MÁP

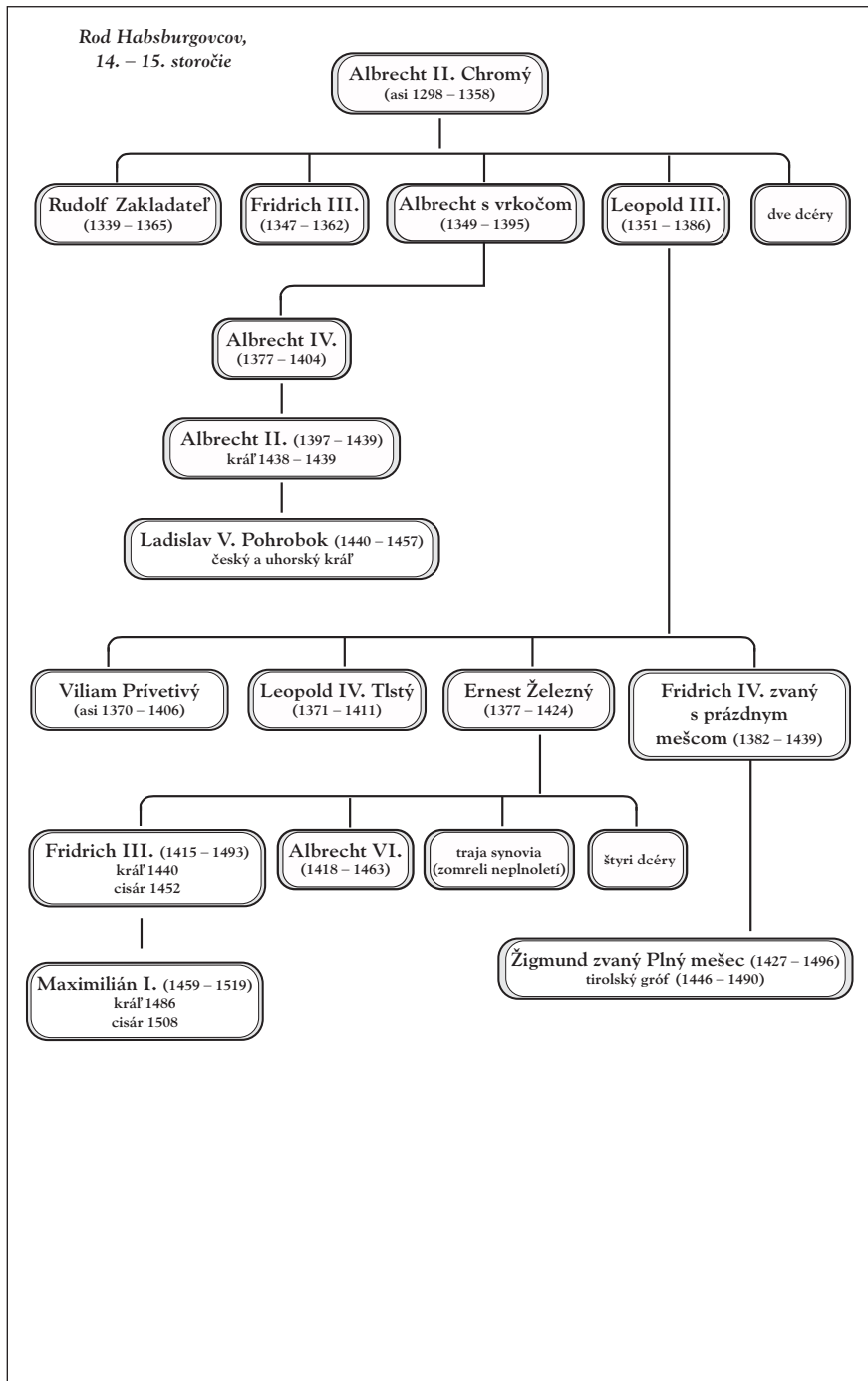
Južné Švábsko, asi rok 1200	34
Habsburské územia v Európe v roku 1555	96
Habsburské dŕžavy v roku 1600	113
Habsburské územia v strednej Európe v roku 1648	172
Rakúsko-Uhorsko v roku 1914	347

RODOKMEŇ HABSBURGOVCOV

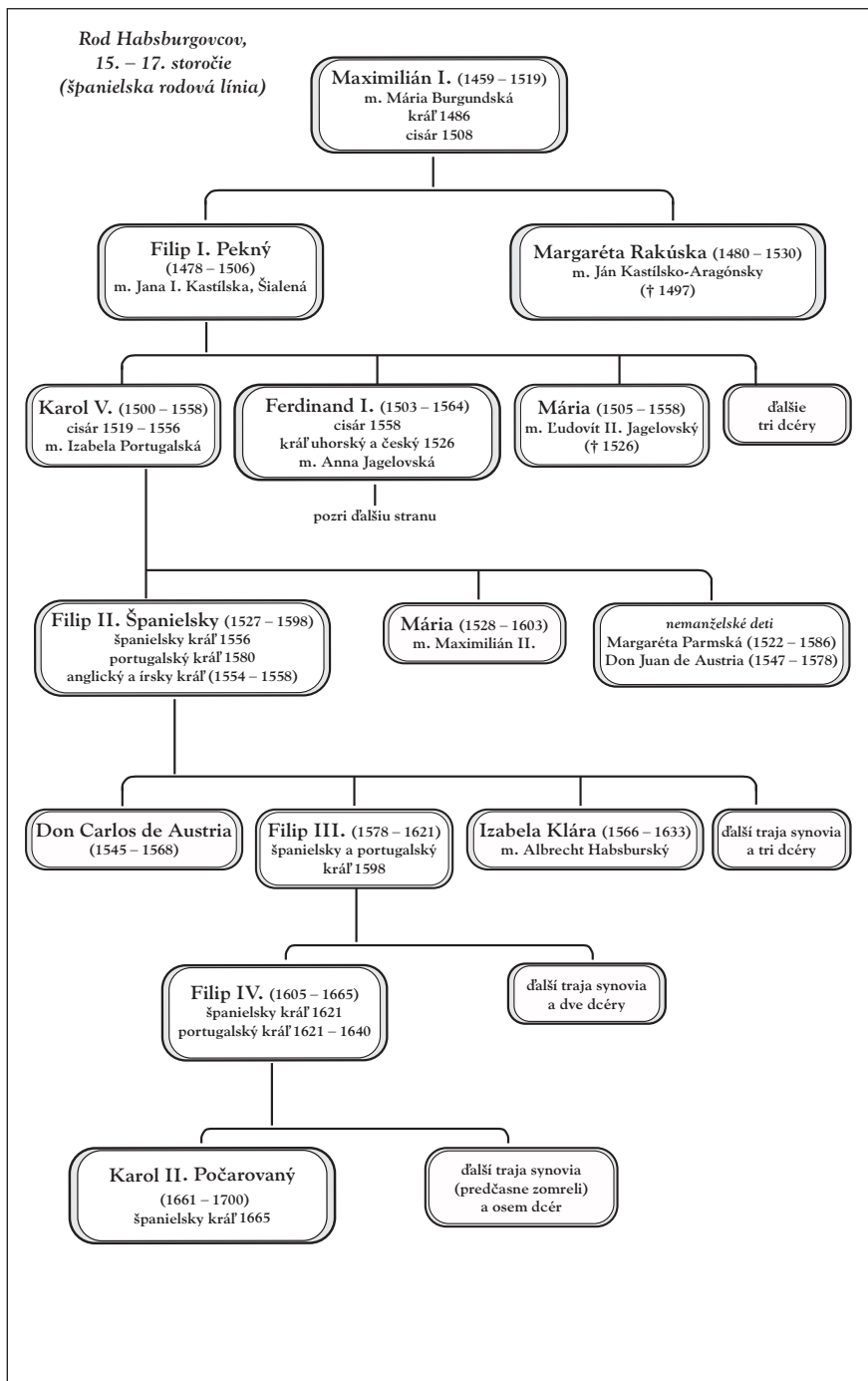
Rod Habsburgovcov,
10. – 14. storočie

Rodokmeň Habsburgovcov

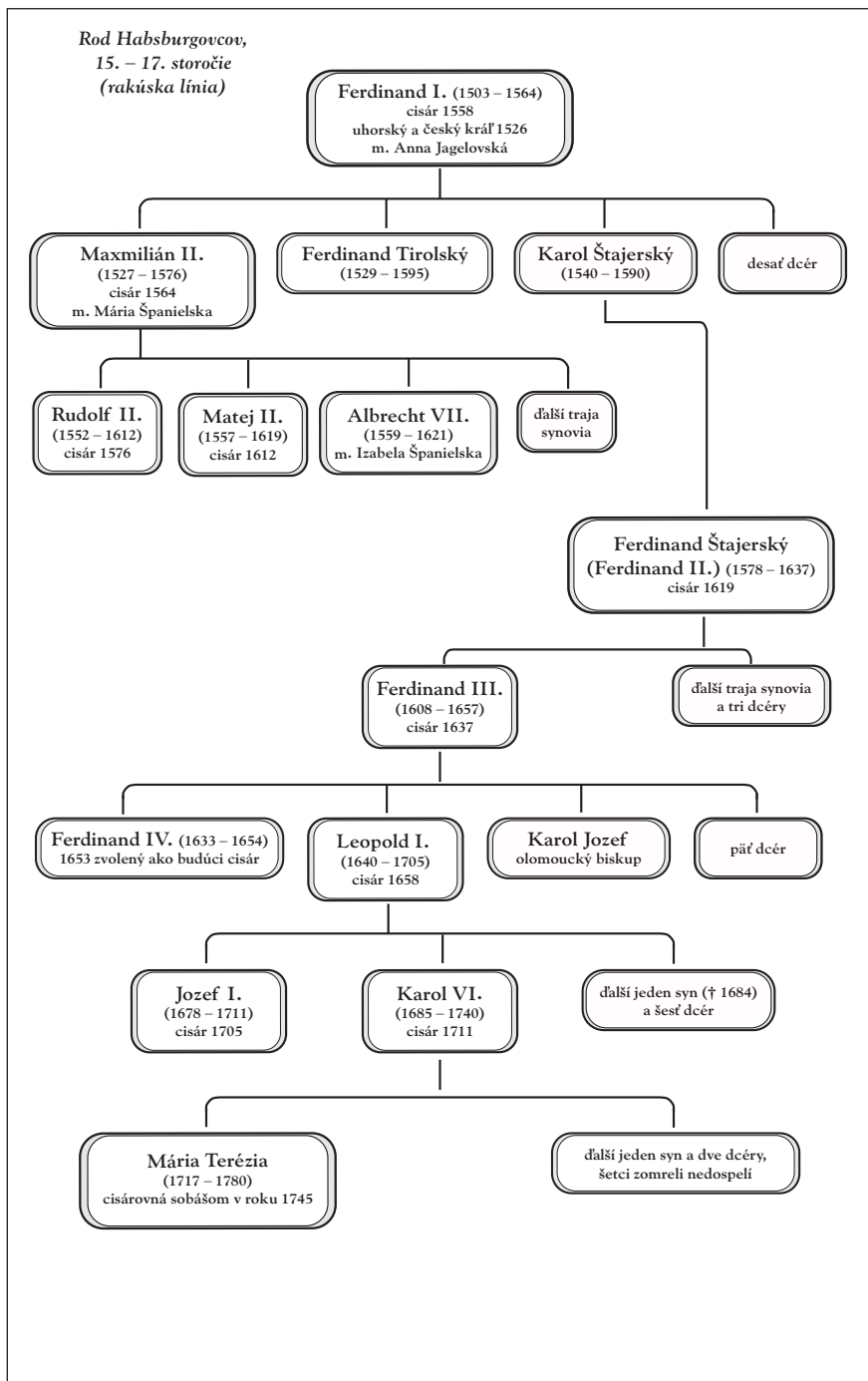

Rodokmeň Habsburgovcov

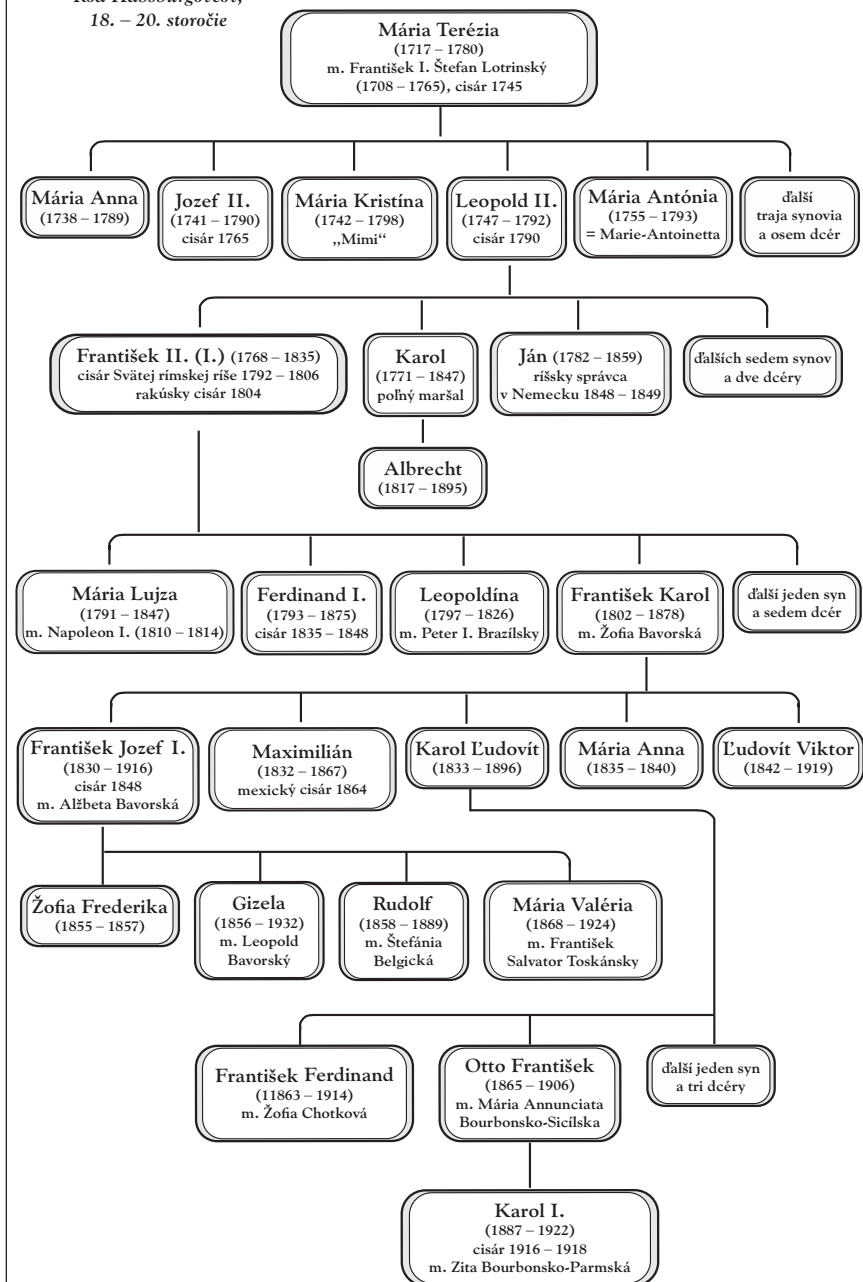
Rodokmeň Habsburgovcov

Rod Habsburgovcov,
15. – 17. storočie
(rakúska línia)

Rodokmeň Habsburgovcov

Rod Habsburgovcov,
18. – 20. storočie

POZNÁMKA K NÁZVOM A MENÁM

Všetky názvy lokalít uvádzame s odkazom na ich podobu používanú v súčasnosti. Výnimkou je Budapešť, kde názov Buda a Pešť sú použité samostatne až do roku 1873, keď sa obidve tieto sídla spojili do jedného celku.

Pri menách osôb sme nepostupovali podľa jednotného systému. Vo všeobecnosti ich uvádzame podľa najčastejšieho výskytu v súčasnej historickej literatúre.

ÚVOD

CISÁRSKA DVORSKÁ KNIŽNICA

Hofburg, zimný palác Habsburgovcov, je dnes jednou z hlavných turistických atrakcií Viedne. Koče ťahané koňmi prevádzajú výletníkov popod jeho oblúky a po úzkych uličkách susediaceho historického centra. Davy sa tisnú pri prechádzke úzkymi alejami a bezstarostne sa vlievajú do premávky, keď zbadajú biele hlavy lipicanov v stajniach. Okrem Michalského traktu so zelenými kupolami, postaveného v 19. storočí, je exteriér paláca nezaujímavý. Tvoria ho za sebou idúce nádvočia, dnes využívané ako parkoviská, obklopené fasádami zväčša v podmanivom barokovom štýle.

Súčasný palácový komplex Hofburg je aspoň dôkladne zrenovovaný. Fotografie a diapozitívy spred roku 1918 ho zobrazujú s ošarpanými omietkami, popraskanými múrmi aj rozbitými oknami. Hofburg bol po väčšinu svojej existencie vlastne staveniskom. Jednotliví cisári prístavovali ďalšie krídla, strhávali prekážky brániace jeho rozšíreniu a pri prestavbách uprednostňovali kameň pred drevom. Až do konca 17. storočia tvoril Hofburg neoddeliteľnú súčasť mestského opevnenia Viedne a ležal priamo oproti jednej z bášť mestských hradieb. Osmanskí Turci obliehali mesto v roku 1683 ako poslední. Po ich porážke mohli habsburskí cisári pretvoriť Hofburg na palác a slávnostný priestor bez funkcie opevnenej rezidencie.

Jadrom Hofburgu je takzvaný Starý hrad (Alte Burg). Koncom 17. a v 18. storočí na rekonštrukciu paláca nadväzovali početné prístavby, a preto sa dodnes po pôvodnej stavbe Starého hradu zachovali iba nepatrné stopy muriva. Starý hrad, postavený v prvej polovici 13. storočia, bol masívny kamenný mestský kastel s pôdorysom 50 m², štyrmi nárožnými vežami, každá so strmými ihlancovými strechami na vrchole ozdobenými fiálami. Napriek rozmernosti hradu bol jeho interiér ponurý. Hostia sa ponosovali na príliš úzke vnútorné nádvorie (nedalo sa na ňom obrátiť kočiarom), stiesnené komnaty, zatuchnuté schodiská a chýbajúce gobelíny na stenách. Hofburský Starý hrad si však nekládol za cieľ imponovať luxusom obytných priestorov. Mal pôsobiť ako hrozba mestu a okoliu a zvestovať posolstvo o moci.¹

Starý hrad predstavuje prvý symbol Habsburgovcov. Pôvodne boli Habsburgovci stredoeurópskou dynastiou a Rakúsko stredom ich ríše. V 16. a 17. storočí sa však stali aj vládcami Španielska a španielskych dŕžav v Nizozemsku, Taliansku a Novom svete. Hoci koncepcia Starého hradu bola v tom čase z vojenského hľadiska už zastaraná, Habsburgovci podľa jeho vzoru naďalej stavali alebo prestavovali veľké hrady v Španielsku (v Tolede a Madride), respektíve v Amerike. Napríklad v Mexiku predstavoval štvorcový kastel so štyrmi vežami moc uplatňovanú prvými kráľovskými guvernérmi. Nižšie postavení šľachtici sa museli uspokojiť s kastelom s dvomi vežami. Vo Svätej rímskej ríši, v ktorej Habsburgovci vládli ako cisári (jej súčasťou boli približne dnešné Rakúsko, Nemecko a Česká republika), stavali ambiciózne kniežatá kastely so štyrmi vežami ako výraz vlastnej prestíže.²

Habsburgovcov považujeme za prvých panovníkov, ktorých moc obsiahla svet. Veľkosť dosiahli vďaka šťastiu a sile. Štvorvežový hrad fungoval v 16. storočí ako dôkaz ich reálneho ovládnutia časti Európy a jeho kopírovanie v zámorí aj ako výraz ich globálnej nadvlády. Bol to však len jeden symbol spomedzi ďalších, ktoré Habsburgovci rozvinuli. Svoju moc si totiž predstavovali ako niečo, na čo boli predurčení, aj ako súčasť Božského poriadku, podľa ktorého bol svet usporiadaný. To si vyžadovalo dôvtipnejšiu symboliku než hrozbu vyjadrenú v kameni.

Prestavba Hofburgu na začiatku 18. storočia, ktorá napokon predznamenalala zánik Starého hradu, zahŕňala aj výstavbu Cisárskej dvorskej

knižnice (Kaiserliche Hofbibliothek). Dovtedy sa knižnica nachádzala v priestoroch opusteného kláštora vo Viedni, v krídle súkromného paláca a v drevenej budove v tieni Starého hradu (na dnešnom Josefplatzi). Knihovníci sa sťažovali na vlhkosť a prach z ulice, nedostatočné osvetlenie a hrozbu požiaru. Až počas dlhého panovania Karola VI. (1711 – 1740) sa pre knižnicu našlo trvalé umiestnenie v priestore bezprostredne južne od Starého hradu, ktorý sa tam nachádzal kedysi.³

Novú budovu knižnice postavili v 20. rokoch 18. storočia v súlade s predstavou cisára Karola VI. a zostala zväčša bezo zmeny až dodnes. Na policiach bolo uložených asi dvestotisíc kníh a rukopisov v jedinej sále dlhej 75 metrov. V tom čase zbierka kníh zahŕňala teologické, cirkevno-historické, právne, filozofické, vedecké, matematické diela a zväzky rukopisov v gréčtine, latinčine, sýrčine, arménčine a koptčine. Karol VI. sprístupnil svoju knižnicu učencom, i keď museli požiadať o povolenie študovať a návštevne hodiny boli obmedzené na dopoludnie. Ako náhradu za tento akt veľkorysosti Karol VI. zaviedol daň na noviny. Spočiatku ju stanovil dočasne so zámerom uhradiť stavebné náklady, ale onedlho ju zmenil na trvalú, údajne aby sa zabezpečilo získanie budúcich prírastkov. Od kníhtlačiarov sa očakávalo, že venujú knižnici jeden exemplár zo všetkých nimi vyrobených kníh. Keďže mnoho viedenských kníhtlačiarov sa zaoberalo aj vydávaním pornografickej tlače, bola to povinnosť, ktorej sa často snažili vyhnúť.⁴

Uprostred knižnice stojí mramorová socha Karola VI. v životnej veľkosti, ktorá ho predstavuje ako Herkula Múz. Maľba na kupolovitom strope nad ňou vyjadruje jeho apoteózu, respektíve povýšenie na nebesia, a oslavuje jeho úspechy v podobe alegorických postáv. Na rozdiel od Georgea Washingtona, ktorého zbožštenie je spodobené na strope kupoly rotundy Kapitulu Spojených štátov amerických, nehľadí na nás dolu žiadne zobrazenie cisára Karola VI. Umelec začal pracovať na diele už počas života panovníka, ktorý teda ešte nemohol dosiahnuť nebeskú slávu. Vznášajúca sa postava s vavrínovým vencom však čaká naňho a je tak bez akýchkoľvek pochybností, že na konci života bude Karol VI. prijatý spoločnosťou anjelov a usadí sa medzi nimi na nebesiach.

Mramorovú sochu Karola VI. sprevádza aj šestnásť sôch habsburských cisárov, kráľov a arcivojvodov, počínajúc kráľom Rudolfom z 13.

storočia a končiac Karolom II. Španielskym, ktorý zomrel v roku 1700. Mramorové sochy predstavujú drahé artefakty vyhotovené na objednávku, a preto sem väčšinu z nich premiestnili zo záhrad a zbierkových depotov Hofburgu. V priebehu rokov ich zamenili alebo nahradili sochami z iných cisárskych palácov. Najstarší historik dvorskej knižnice sa kriticky vyjadroval k pôvodnému výberu, pretože príliš vysoký počet až šestnásť sôch pripomínal aj tých habsburských panovníkov, ktorí neprejavovali žiadnu mimoriadnu snahu o bádanie či vedomosti. Jednoducho bol toho názoru, že knižnica by sa mala venovať knihám a bádaniu. Bola to však dvorská knižnica a jej účel bol iný. Mala vypovedať o Habsburgovcoch a ich mieste v Božom usporiadaní sveta.⁵

Celková výzdoba knižnice vrátane stropu, nástenných malieb a nábytku vypovedá o veľkosti Habsburgovcov a ich neobmedzenej moci. Preto aj štyri veľké glóbusy znázorňujúce zem a nebesia, umiestnené pod centrálnou kupolou, predstavujú metaforu dosiahnutia tejto ambície Habsburgovcov. Každú sekciu knižných políc zdobia po stranách dvojité stĺpy a tento motív je očividne prítomný pri všetkých knižných regáloch, najmä však na bielych mramorových a pozlátených stĺpoch na každom konci sály, ako aj na vonkajšej fasáde budovy. Symbolizujú Herkulove stĺpy a motto Habsburgovcov „Plus ultra“ (Ešte ďalej) a týmto spôsobom nadvládu nad skutočne neobmedzeným geografickým priestorom. Navyše, na freske zobrazujúcej apoteózu sa nachádzajú tri antické bohyne, ktoré držia vlajku s nápisom A. E. I. O. U. Tento akrostich poskytuje viacero možných výkladov. Vedci naznačujú, že môže existovať až takmer tristo rôznych vysvetlení a kombinácií. Všetky však poukazujú na veľkosť rakúskych Habsburgovcov. Preto aj najčastejší výklad tohto akrostichu je nasledovný: „Rakúsku je súdené vládnuť celému svetu“ (lat. *Austria Est Imperare Orbi Universae*, resp. nemecky *Alles Erdreich Ist Österreich Untertan*).⁶

Nebola to však vízia svetovej nadvlády opierajúca sa o výkon politickej moci a nátlak fyzickou silou. Karol VI. sa vo svojej knižnici stavia do pózy mecenáša vedy a umenia, a nie bojovníka, ktorý sa usiluje dobývať územia. Apoteóza oslavuje Karolove cnosti – jeho veľkodušnosť, slávu, grandióznosť a neochvejnosť. Vojnové víťazstvá naznačuje zobrazenie trojhlavého psa Kerbera, ktorého Herkules drví pod nohami, ale inak sa Karolove vojenské úspechy bližšie nespomínajú. Dokonca aj fresky

s tematikou vojny ich zobrazujú zámerne zdržanlivo a velebia skôr ich protiklady – harmóniu, poriadok a poznanie. Karol VI. chcel byť predovšetkým oslavovaný ako mierotvorca a podporovateľ učenia. Iluzívna maľba pod kupolou rotundy zobrazuje realistické postavy v rozhovore, pričom každá skupinka zastupuje jeden odbor ľudského poznania (záujem o ne oživil práve Karol) – anatómiu, archeológiu, botaniku, hydrauliku, heraldiku, numizmatiku a dokonca gnomonológiu, t. j. umenie zostrojiť slnečné hodiny.

Ten istý historik, ktorý bol presvedčený o tom, že knižnica by mala slúžiť na uloženie kníh, zároveň považoval rotundu a fresky za alegóriu knižnice. Môže to tak byť, ale v období baroka obsahovali alegórie veľmi často viacero skrytých posolstiev. Sochami habsburských cisárov a víťazov, opakujúcimi sa dvojitémi stĺpmi a dômyselne umiestnenými glóbusmi je knižnica a jej zariadenie tiež alegóriou neobmedzenej a večnej nadvlády habsburskej dynastie. Nástenné maľby nám však naznačujú, že svet, o ktorý sa dynastia usiluje, je späť nielen s pozemskosťou, ale aj s transcendentálnosťou poznania a vedeckého úsilia. Podobne ako akrostich A. E. I. O. U. sa komplexnosť poslania Habsburgovcov nedá vysvetliť vyčerpávajúco.⁷

Predstava Habsburgovcov o ich úlohe vo svete vznikala postupne, prostredníctvom rôznych udalostí odohrávajúcich sa v dejinách dynastie, ktoré podnecovali nové túžby, pričom sa všetky splietali do jedného pradenia ideologických predpokladov. Spočiatku boli formulované náboženským kontextom. V 13. storočí sa kráľ Rudolf Habsburský (vládol v rokoch 1273 – 1291) stal známym ako plieniteľ kostolov a vykrádač kláštorov. Asi dve či tri desaťročia po jeho smrti sa však rozšírila povesť, podľa ktorej Rudolf istého dňa náhodou narazil na kňaza, ktorý sa náhlil s hostiou, aby zomierajúcemu mužovi poskytol sviatosť posledného pomazania. Rudolf mu dal svojho koňa. Povesť sa počas nasledujúcich storočí šírila a prikrášľovala ústnym podaním tak, že výmenou za svojho koňa prijal Rudolf pozemskú korunu spolu so sviatosťou Eucharistie, čím bol takto mysticky pomazaný ako kráľ. Boli pritom použité aj úryvky z Biblie ako dôkaz, že za urýchlené doručenie hostie Rudolfovi následníci na oplátku tiež použijú Eucharistiu v súlade s Božím plánom, po prvýkrát vyjadreným v Starom zákone.⁸

Uctievanie hostie je ústredné motto dodržiavania náboženských zvykov dynastie Habsburgovcov vyjadrované prostredníctvom procesií, pútí a cirkevných sviatkov. Akémusi náhliacemu sa kňazovi, ktorého si Habsburg všimol, vnútil koňa, respektíve voz. Počas náboženských vojen v 16. a 17. storočí protestanti spochybňovali význam a dôležitosť Eucharistie. Prehnaná adorácia hostie preukazovaná všetkými habsburskými panovníkmi pretrvávala ako symbol ich oddanosti katolíckej cirkvi a ich nepretržitej služby ako Božieho nástroja na zemi. Dokonca aj v posledných rokoch existencie Habsburskej ríše zostalo spojenie dynastie s Eucharistiou a prejavovalo sa nielen obradnými zvyklosťami, ale aj v oveľa svetskejších súvislostiach. Keď v roku 1912 požiadali cisára Františka Jozefa I., aby daroval športovú cenu istému švajčiarskemu streleckému klubu, poslal sošku Rudolfa zosadajúceho z koňa, aby ho poskytol ponáhľajúcemu kňazovi.⁹

Habsburgovci boli po roku 1273 s prestávkami panovníkmi Svätej rímskej ríše a od roku 1438 takmer nepretržite, až do jej konca v roku 1806. Svätú rímsku ríšu síce založil Karol Veľký v roku 800, ale považovali ju za pokračovateľku antickej Rímskej ríše. Zo začiatku bola známa ako „Rímska ríša“ a prívlastok „Svätá“ jej pribudol až v 13. storočí. Jej názov sa však nikdy neuvádzal dôsledne. Svätá rímska ríša bola opätovne zriadená v 10. storočí ako prevažne nemecká ríša, ale tento fakt nezmenšoval prestíž prináležiacu označeniu ríše. Cisár bol vnímaný ako priamy nástupca starovekých rímskych cisárov, do istej miery ako náprotivok pápeža v Ríme a predstaviteľ moci, ktorá ho vymedzovala za nadriadeného voči všetkým ostatným panovníkom. Stredoveké proroctvá, ktoré predpovedali blížiacu sa vojnu medzi anjelmi a diablovým učňom Antikristom, ako aj to, že „posledný vládca“ ohlásí tisícročie Božej vlády, dodávali cisárskemu úradu lesk. Habsburgovci sa o tieto proroctvá opierali, pričom vychvaľovali svoju budúcu rolu v hroziacej apokalypse. Cisár Maximilián I. (ako kráľ vládol v rokoch 1486 – 1508 a ako cisár v rokoch 1508 – 1519) si dal zhotoviť portrét s údajnými črtami „posledného vládcu“, ktorého predpovedali proroctvá s „ušľachtilým čelom, vysokým obočím, doširoka otvorenými očami a orlím nosom.“¹⁰

Očakávalo sa, že posledný vládca nielenže sa postaví proti Antikristovi, ale rozdrví Turkov, vyslobodí Istanbul (Konštantínopol) z ich pazúrov a oslobodí sväté mesto Jeruzalem spod nadvlády moslimov. Nasledujúci